

บทที่ 1

บทนำ

ที่มาและความสำคัญของการศึกษา

ประเทศไทยถูกจัดไว้ในกลุ่มประเทศที่มีอัตราการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจอยู่ในระดับสูงประเทศหนึ่งของโลก มีอัตราการขยายตัวทางเศรษฐกิจประมาณร้อยละ 7.8 ต่อปี (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจ และสังคมแห่งชาติ, 2539) แต่การขยายตัวนี้ไม่ได้เป็นไปอย่างเสมอภาคในทุกสาขาการผลิต และภาคเกษตรยังคงเป็นภาคที่มีรายได้ต่ำ ดังจะเห็นได้จากสัดส่วนมูลค่าผลผลิตเฉลี่ยต่อคนของภาคเกษตรกรรมต่อภาคนอกเกษตรได้ลดลงจากแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 1 ซึ่งเคยมีสัดส่วนถึง 1 : 6.20 ของการผลิตทั้งประเทศเหลือเพียง 1 : 12.09 ของผลิตภัณฑ์ภายในประเทศในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 7 (ตาราง 1.1) ส่งผลให้มีช่องว่างของรายได้ระหว่างภาคเกษตรและภาคนอกเกษตรสูงขึ้น กล่าวคือ รายได้ต่อหัวของประชากร ในครัวเรือนที่มีรายได้สูงสุด 20 เปอร์เซ็นต์แรก ในปี 2535 มีสัดส่วนรายได้เพิ่มขึ้นจากปี 2531 ร้อยละ 54 ของรายได้ประชากรทั้งหมด ในขณะที่กลุ่มที่มีรายได้ 20 เปอร์เซ็นต์ต่ำสุดซึ่งส่วนใหญ่เป็นประชากรในภาคเกษตรมีสัดส่วนรายได้ปี 2535 เพียงร้อยละ 3.9 ของรายได้ประชากรทั้งหมด

ตาราง 1.1 มูลค่าผลิตภัณฑ์ในประเทศเฉลี่ยต่อคนในภาคเกษตรและภาคนอกเกษตรในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 1-7

แผนพัฒนาฯ	ภาคเกษตร	ภาคนอกเกษตร	สัดส่วนของมูลค่าผลิตภัณฑ์ภาคเกษตรต่อภาคนอกเกษตร
ฉบับที่ 1	1,002	6,212	1:6.20
ฉบับที่ 2	1,373	9,148	1:6.66
ฉบับที่ 3	1,797	10,905	1:6.07
ฉบับที่ 4	3,674	20,629	1:5.61
ฉบับที่ 5	5,743	38,357	1:6.68
ฉบับที่ 6	6,943	68,597	1:9.88
ฉบับที่ 7*	8,110	98,077	1:12.09

ที่มา : สำนักวิจัยเศรษฐกิจการเกษตร , 2539.

หมายเหตุ : * แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 7 เฉลี่ย 3 ปี (2535-2537)

ในด้านการเกษตรนั้น นอกจากราคาสินค้าเกษตรไม่แน่นอนและมีการแข่งขันในตลาดโลกค่อนข้างสูงแล้วเกษตรกรยังต้องเผชิญกับความเสียหายของผลผลิตทั้งจากศัตรูพืชและความแปรปรวนของสภาพแวดล้อม เป็นเหตุให้ต้นทุนการผลิตสูงขึ้นและประสิทธิภาพการผลิตลดลง ปัญหาดังกล่าวนี้นำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงในด้านโครงสร้างการผลิต เช่น เกษตรกรบางส่วนหันไปทำการเกษตรธรรมชาติใน ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

การขยายตัวของเมืองเข้าสู่พื้นที่ชนบทและการขยายตัวของอุตสาหกรรม อันเป็นผลมาจากการพัฒนาในโครงสร้างพื้นฐานโดยเฉพาะการคมนาคมขนส่ง และการสื่อสาร เกษตรกรจึงมีโอกาสรับรู้ข้อมูลข่าวสารและสามารถเลือกงานนอกการเกษตรได้มากขึ้น ปัจจุบันพบว่ามีการสร้างงานในชนบทเกิดขึ้นมากมายในหลาย ๆ หน่วยงาน เช่น การส่งเสริมหมู่บ้านอุตสาหกรรม และอุตสาหกรรมครัวเรือนอื่น ๆ ทั้งในด้านหัตถกรรมและอาหารแปรรูปพื้นบ้าน รวมไปถึงการส่งเสริมอาชีพเสริมต่างๆ ที่สนับสนุนการนำวัตถุดิบในท้องถิ่นมาใช้ในการผลิต โดยมีหน่วยงานต่าง ๆ เข้าไปให้ความช่วยเหลือทั้งด้านการเงิน การตลาด เทคโนโลยีการผลิต ความรู้ทางวิชาการและอื่น ๆ ซึ่งเป็นการสนับสนุนให้ครัวเรือนเกษตรกรได้มีงานทำและมีรายได้เพิ่มทั้งเป็นลักษณะงานเสริมและงานประจำ

การทำงานนอกภาคเกษตรของเกษตรกรมีหลายรูปแบบ ได้แก่ การอพยพไปทำงานต่างถิ่นอย่างถาวร การอพยพไปทำงานนอกการเกษตรต่างถิ่นในช่วงว่างจากการผลิต การทำงานนอกเกษตรในท้องถิ่นช่วงว่างจากการผลิต และการเปลี่ยนงานทำ ซึ่งการทำงานนอกเกษตรนี้นับเป็นแหล่งรายได้ที่สำคัญของเกษตรกรที่ยากจน โดยช่วยให้มีการกระจายรายได้ให้มีสม่ำเสมอตลอดปี (ทองโรจน์ อ่อนจันทร์ และ ยงยุทธ แฉล้มวงษ์, 2523 ; ณรงค์ชัย อัครเศรณี และคณะ, 2526) โดยครัวเรือนเกษตรกรมีสัดส่วนรายได้จากการทำงานนอกการเกษตรร้อยละ 67.12 ของรายได้สุทธิทั้งหมดของครัวเรือน (สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร, 2538 ตาราง 151) และยังเป็นการลดปัญหาการว่างงานตามฤดูกาลอีกด้วย นอกจากนี้รายได้จากงานนอกการเกษตรมีผลต่อการลงทุนในปัจจัยการผลิตทางการเกษตร และการลงทุนในสินทรัพย์ในกิจกรรมการเกษตร ยิ่งไปกว่านั้นยังพบว่าการประกอบกิจกรรมการเกษตรนั้นจะดำเนินไปด้วยกันกับกิจกรรมที่ไม่ใช่การเกษตรได้ดี ไม่กระทบกระเทือนประสิทธิภาพการเกษตรมากนักเนื่องจากกิจกรรมที่ไม่ใช่การเกษตรสามารถปรับตัวได้ง่าย และกิจกรรมการเกษตรมีการใช้แรงงานมากเกินไปอยู่แล้ว (ณรงค์ชัย อัครเศรณี และคณะ, 2526 ; Yongyuth Chalamwong, 1983)

จากสภาพการเปลี่ยนแปลงทั้งทางด้านเศรษฐกิจและสังคมในปัจจุบัน โดยเฉพาะตั้งแต่แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 6 (ตาราง 1.1) ส่งผลให้เกษตรกรมีทางเลือกค่อนข้างมากในการประกอบอาชีพ ซึ่งโอกาสที่เกษตรกรจะทำงานนอกฟาร์มจะมีมากขึ้น โดยในปัจจุบันแรงงานในภาคเกษตร

ลดลง และมีการขาดแคลนแรงงาน กล่าวคือ สัดส่วนแรงงานในภาคเกษตรได้ลดลงจากช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 3 ซึ่งมีจำนวนแรงงานภาคเกษตรประมาณ 14 ล้านคน คิดเป็นร้อยละ 69.5 และเหลือประมาณ 20 ล้านคน หรือ ร้อยละ 58 ของกำลังแรงงานทั้งหมดในปลายแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 7 (ตาราง 1.2) นอกจากนี้ยังมีการนำแรงงานจากประเทศเพื่อนบ้านมาใช้ในการผลิตการเกษตรทั้งพืชเศรษฐกิจ และประมง (ธนาคารกรุงไทยจำกัด, 2539) ในขณะที่เกษตรกรส่วนใหญ่ยังคงทำอาชีพเกษตรและเกษตรกรก็ยังมีที่ดินซึ่งเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญที่ยังไม่ยอมกล่ทิ้ง ซึ่งเป็นที่เชื่อว่าเกษตรกรเป็นผู้มีเหตุผลในการตัดสินใจ กล่าวคือ นอกจากปัจจัยทางเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อมแล้วยังขึ้นอยู่กับปัจจัยภายในของตัวเกษตรกรเอง เช่น วัฏจักรชีวิตของครัวเรือน ความปรารถนาและอุดมการณ์ของครอบครัว จำนวนและคุณภาพของทรัพยากรที่มีอยู่ (Kada, 1981) และลักษณะองค์ประกอบที่มีอิทธิพลต่อการเลือกอาชีพของบุคคลได้แก่ ความถนัด สติปัญญา ความสนใจ ค่านิยม บุคคลแวดล้อม อุดมการณ์ และถิ่นที่อยู่ โดยเฉพาะอุดมการณ์นับว่ามีอิทธิพลมากที่สุดต่อการตัดสินใจเลือกประกอบอาชีพของบุคคล (Blinn, 1980) เช่น การได้อยู่กับครอบครัวในพื้นที่ดินของตนเอง และการตัดสินใจของเกษตรกรที่จะยังงคงทำการเกษตรต่อไปหรือทำงานในอาชีพนอกการเกษตรอย่างถาวรหรืองานนอกการเกษตรเพียงชั่วคราวนั้นจะส่งผลกระทบต่อสภาพสังคมและเศรษฐกิจของชุมชน และความคงอยู่ของภาคเกษตร (กาญจนา รัตนธรรมเมธี, 2538)

ตาราง 1.2 จำนวนและร้อยละของแรงงาน ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1-7
(หน่วย : พันคน)

แผนฯ ฉบับที่	เกษตร	นอกเกษตร	ทั้งหมด	ร้อยละเกษตร/ทั้งหมด
แผนฯ 3 : 2515	14,189	6,241	20,430	69.5
2519	15,657	7,943	23,600	66.3
แผนฯ 4 : 2520	16,048	8,381	20,430	65.7
2524	17,628	10,186	23,600	63.4
แผนฯ 5 : 2525	17,841	10,548	28,389	62.8
2529	18,658	11,894	30,552	61.0
แผนฯ 6 : 2530	18,854	12,153	31,007	60.8
2534	19,486	13,160	32,646	59.7
แผนฯ 7 : 2535	19,684	13,328	33,012	59.6
2536	19,833	13,546	33,379	59.4
2537	19,914	13,833	33,747	59.0
2538	19,969	14,146	34,115	58.5
2539	19,998	14,486	34,484	58.0

ที่มา : สำนักวิจัยเศรษฐกิจการเกษตร, 2539.

การศึกษาและวิเคราะห์เพื่อให้ทราบถึงข้อเท็จจริงเกี่ยวกับลักษณะการทำงานนอกฟาร์ม และปัจจัยที่มีผลต่อการตัดสินใจในการเสนอขายแรงงานนอกฟาร์มของครัวเรือนเกษตรกร ทั้งในด้านของกระบวนการการตัดสินใจของเกษตรกรเอง และปัจจัยภายนอกต่างๆ รวมไปถึงผลกระทบในการตัดสินใจทำงานนอกการเกษตรของเกษตรกรอันจะส่งผลกระทบต่อประสิทธิภาพการผลิต การเติบโตของฟาร์ม หรือแม้แต่การคงอยู่และออกจากการเป็นเกษตรกรในปัจจุบัน เหล่านี้ล้วนมีประโยชน์ต่อการวางแผนเพื่อส่งเสริมและพัฒนากิจการเกษตรและการส่งเสริมอาชีพนอกการเกษตรที่ถูกทิศทางการต่อไป

วัตถุประสงค์การศึกษา

เพื่อศึกษาอุปทานแรงงานของครัวเรือนเกษตรกร โดยมีรายละเอียด ดังนี้

1. ศึกษาถึงโครงสร้างอาชีพ รายได้ และทรัพยากรของครัวเรือนเกษตรกร
2. ศึกษาถึงกระบวนการตัดสินใจของเกษตรกรในการทำงานนอกฟาร์มของเกษตรกร
3. วิเคราะห์อุปทานการทำงานนอกฟาร์มของเกษตรกรคู่สามี-ภรรยาผู้เป็นหลักในการผลิต

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

ทราบข้อเท็จจริงเกี่ยวกับลักษณะการทำงานนอกฟาร์ม ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจทำงานนอกฟาร์มของเกษตรกร และการตอบสนองของแรงงานต่อปัจจัยทางเศรษฐกิจโดยเฉพาะค่าจ้างแรงงาน ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อการกำหนดนโยบายการพัฒนาแรงงานชนบทให้สอดคล้องกับความต้องการของครัวเรือนเกษตรกรต่อไป

ขอบเขตการศึกษา

การศึกษานี้ได้ศึกษาครัวเรือนที่ทำการเกษตรเพียงอย่างเดียวและทำการเกษตรร่วมกับงานนอกเกษตร โดยจำกัดพื้นที่ ในจังหวัดเชียงใหม่ เขตอำเภอแมริม และได้แบ่งพื้นที่ศึกษาเพื่อเปรียบเทียบระหว่างพื้นที่ใกล้เมืองซึ่งเป็นที่สูงในตำบลโป่งแยง และพื้นที่ราบในเขตใกล้เมืองตำบลช้างเหล็ก เพื่อความแตกต่างของสภาพการผลิตและโอกาสในการทำงานนอกการเกษตร โดยในการศึกษานี้ได้แยกศึกษาในด้านข้อมูลของครัวเรือนและข้อมูลส่วนบุคคลในช่วงปีการเพาะปลูก 2539/40 สำหรับในด้านข้อมูลครัวเรือนนั้นได้ศึกษาข้อมูลต้นทุน รายได้ของการผลิตทางการเกษตร และงานนอกการเกษตรทั้งงานนอกฟาร์ม (เช่น งานรับจ้าง) และงานที่ไม่ใช่การเกษตร (เช่น ค้าขาย งานฝีมือ) รวมถึงข้อมูลทางเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือน และกระบวนการตัดสินใจ

ใจเลือกทำกิจกรรมของครัวเรือนเกษตรกร สำหรับข้อมูลส่วนบุคคลนั้นเพื่อใช้ศึกษาถึงอุปทานแรงงานของเกษตรกรซึ่งในที่นี้ได้ศึกษาเฉพาะอุปทานแรงงานนอกฟาร์มจากการจัดสรรเวลาของเกษตรกรคู่สามี-ภรรยาเท่านั้น ทั้งนี้เพราะมีข้อจำกัดในการเก็บข้อมูลของสมาชิกอื่นๆ ที่ไปทำงานนอกฟาร์มเป็นการถาวร หรือ กึ่งถาวร

การเก็บรวบรวมข้อมูลและการเลือกกลุ่มตัวอย่าง

ข้อมูลที่ใช้ในการวิเคราะห์สำหรับการศึกษานี้เป็นข้อมูลภาคตัดขวาง (cross-section data) ซึ่งได้รวบรวมจากภาคสนามโดยตรง ด้วยการสัมภาษณ์โดยใช้แบบสอบถามและการสังเกตการณ์

ข้อมูลที่สัมภาษณ์จากผู้นำชุมชน ได้แก่ ข้อมูลเกี่ยวกับสภาพเศรษฐกิจและสังคม สภาพโครงสร้างพื้นฐานในหมู่บ้าน และการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในหมู่บ้าน ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมในชุมชน

ข้อมูลที่ทำกรรวบรวมจากครัวเรือนเกษตรกรแบ่งออกเป็น ข้อมูลของครัวเรือนและข้อมูลของคู่สามี-ภรรยาผู้เป็นหลักในการผลิตในการเกษตรของครัวเรือนเป็นรายบุคคล สำหรับข้อมูลของครัวเรือนนั้น ได้แก่ ข้อมูลเกี่ยวกับการผลิตทางการเกษตร งานนอกการเกษตร ในปี 2539/40 ทั้งทางด้าน ต้นทุน รายได้ การรับข่าวสาร รวมไปถึงข้อมูลทางเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือน และกระบวนการตัดสินใจของเกษตรกรในการทำงานนอกเกษตรและงานเกษตร ส่วนในด้านทัศนคติ รายละเอียดในการทำงานนอกเกษตร และการใช้เวลาในปี 2539 ของคู่สามี-ภรรยา จะสอบถามเกษตรกรคู่สามี-ภรรยาผู้เป็นหลักในการผลิตทางการเกษตรของครอบครัวเป็นรายบุคคล

การสำรวจและเก็บข้อมูล จะสัมภาษณ์ผู้นำชุมชนท้องที่ละ 1 ราย ทั้งหมด 6 หมู่บ้าน เลือกครัวเรือนเกษตรกรทั้งหมด 100 ครัวเรือน และในแต่ละครัวเรือนจะทำการศึกษาคู่สามี-ภรรยาผู้เป็นหลักสำคัญในการเกษตรของครอบครัวเป็นรายบุคคล ซึ่งจะได้จำนวนตัวอย่างรายบุคคล 200 บุคคล เป็นชายและหญิงอย่างละ 100 ตัวอย่าง สำหรับการเลือกตัวอย่างครัวเรือนนั้น ใช้ multi-stage sampling โดยมีขั้นตอนดังนี้

1. การเลือกอำเภอที่ทำการศึกษานั้น ใช้วิธีการเลือกแบบเจาะจงให้ตรงตามวัตถุประสงค์ที่ต้องการการศึกษา (purposive selection) โดยเลือกอำเภอที่ได้รับอิทธิพลจากความเจริญของเมือง แต่ยังคงทำการผลิตการเกษตรเป็นหลัก

2. การเลือกตำบลที่ทำการศึกษานั้นเลือกแบบเฉพาะเจาะจงโดยเลือกตำบลในพื้นที่สูง ใกล้เคียง และที่ราบลุ่มใกล้เคียงเมืองเพื่อความแตกต่างในลักษณะพืชที่ปลูก และโอกาสในการเลือก อาชีพ
3. การเลือกหมู่บ้านโดยวิธีจับสลากจากตำบลที่ถูกเลือกไว้ (simple random smpling)
4. การเลือกครัวเรือนโดยวิธี accidental sampling

นิยามศัพท์ในการวิจัย

กิจกรรมนอกเกษตร (กิจกรรมนอกฟาร์ม) หมายถึง กิจกรรมที่ทำนอกฟาร์มของตนเอง ไม่ว่าจะเป็นการรับจ้างการเกษตรในฟาร์มของผู้อื่น หรือการรับจ้างอื่นๆ รวมถึงกิจกรรมที่ไม่ใช่ เกษตร

กิจกรรมการเกษตร หมายถึง การทำนา ทำไร่ ทำสวน เลี้ยงสัตว์ ทำป่าไม้ ประมง และ งานอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับการเกษตรในฟาร์มของตนเอง

กิจกรรมที่ไม่ใช่การเกษตร (สินค้าที่ผลิตในบ้าน) หมายถึง กิจกรรมที่ไม่เกี่ยวข้องกับการทำ นา ทำไร่ เลี้ยงสัตว์ ทำป่าไม้ ประมง และกิจกรรมอื่นๆ ที่ไม่เกี่ยวข้องกับการเกษตรทั้งในฟาร์มของ ตนเองและของผู้อื่น เช่น งานจักสาน ทอผ้า เย็บผ้า ถักสาน หัตถกรรมต่างๆ แปรรูปอาหาร ฯลฯ ซึ่งทำเพื่อเป็นรายได้หรือใช้ในครัวเรือน

เกษตรกรผู้เป็นภรรยา (เกษตรกรหญิง) หมายถึง หญิงผู้เป็นหลักในการผลิตการเกษตร ของครอบครัว หรือเป็นภรรยาของเกษตรกรชายผู้เป็นหลักในการผลิตการเกษตรของครอบครัว

เกษตรกรผู้เป็นสามี (เกษตรกรชาย) หมายถึง ชายผู้เป็นหลักในการผลิตการเกษตรของ ครอบครัว ซึ่งอาจเป็นหัวหน้าครัวเรือนหรือสมาชิกในครัวเรือน

คู่สามี-ภรรยาผู้เป็นหลักในการทำกิจกรรมเกษตร หมายถึง คู่สามี-ภรรยาที่เป็นผู้ทำ กิจกรรมส่วนใหญ่ในการทำการเกษตรของครัวเรือน

ครัวเรือน หมายถึง บุคคลตั้งแต่สองคนขึ้นไปซึ่งเป็นคู่สามี-ภรรยาที่อาศัยในบ้าน หรือสถานที่อยู่ อย่างถาวรหรืออยู่ชั่วคราว มีส่วนรับผิดชอบในค่าใช้จ่ายของครอบครัว หรือมีส่วนร่วม ในกิจกรรมการผลิตของครอบครัว

เด็กในครัวเรือน หมายถึง สมาชิกในครัวเรือนที่มีอายุต่ำกว่า 13 ปี

ผู้ใหญ่ในวัยทำงาน คือผู้ที่มีอายุตั้งแต่ 13-65 ปีขึ้นไป

ผู้อยู่ในภาวะพึ่งพิง หมายถึง ผู้ที่มีอายุสูงกว่า 65 ปี ผู้ที่เจ็บป่วยทั้งกายและสภาพจิตใจซึ่ง ไม่สามารถทำงานได้ และเด็กอายุต่ำกว่า 13 ปี

รายได้จากการเกษตร หมายถึง รายได้ที่เกิดจากกิจกรรมการเกษตรทั้งหมดของครัวเรือน

รายได้ที่ไม่ได้จากรางาน หมายถึง รายได้จากเงินช่วยเหลือ หรือการให้เปล่าจากบุคคลนอกครัวเรือน หรือสถาบันต่าง ทั้งในรูปตัวเงินและสิ่งของที่ตีมูลค่าได้

รายได้นอกเกษตร (รายได้นอกฟาร์ม) หมายถึง รายได้ที่เกิดจากกิจกรรมนอกการเกษตรทั้งหมดของครัวเรือน

แรงงานครัวเรือน หมายถึง สมาชิกครัวเรือนที่มีอายุระหว่าง 13-65 ปี และทำงานในครัวเรือน

แรงงานจ้าง หมายถึง บุคคลที่ครัวเรือนจ้างมาช่วยทำงานในครัวเรือน โดยได้รับค่าจ้างเป็นผลตอบแทน

แรงงานแลกเปลี่ยน หมายถึง บุคคลผู้ซึ่งมาช่วยงานของครัวเรือนเป็นการชดเชยที่คนในครัวเรือนเคยไปช่วยงานเป็นการตอบแทน

รับจ้าง หมายถึง การทำงานให้กับผู้อื่น โดยได้ผลตอบแทนเป็นเงิน หรือสิ่งของ

วัน หมายถึง เวลาทำงานของแรงงานตามการทำงานจริงใน 1 วัน นับได้ ตั้งแต่มากกว่า 0 ชั่วโมง ถึง 24 ชั่วโมง

วัน-งาน หมายถึง เวลาทำงานของแรงงานเท่ากับ 8 ชั่วโมง

สมาชิกครัวเรือน หมายถึง สมาชิกที่อยู่ในความรับผิดชอบของหัวหน้าครัวเรือน และภรรยา ซึ่งอาศัยอยู่ในครัวเรือนเป็นประจำ